

Землеробські сезони і традиційне літочислення.

Зелені Свята.

Частина II

У цьому аспекті зрозумілою стає смислова логіка Зелених свят, коли відбувалося своєрідне занурення у примарне минуле, відтворюючи зв'язок із померлими пращурами через контакт з тотемними рослинами, які втілювали цих пращурів (мовою психології заглиблення у колективне підсвідоме). У середньовічних документах збереглися відомості про жертвоприношення відкупного характеру, а також магичні дії, що мали обмежити доступ «потойбічного» до території «живого». Зокрема, чеський князь Владислав (XI ст.) засуджував обрядові убивства тварин і ритуальні маніпуляції з сіллю і маком, які здійснювалися біля джерел [3]. Семантика відповідних дій очевидна, оскільки у міфологічних уявленнях джерела (криниці) розглядаються як своєрідні портали між світами, посипання яких сіллю і маком¹ обмежувало інтервенції «потойбічного». Рудименти магичного захисту дійшли у вигляді традиції освячувати криниці напередодні Трійці, а також словесних застережень на кшталт: «Лихим очам да сіль, да печина, що ти нам, то й тобі; як нам добре, так і тобі хай добре, нехай буде нам і тобі» [4, с. 14]. «Сіль <...> в вічі, каменюка в груди, гадюкою підпережися, на мою худобу не дивися»; «Сіль <...> в вічі, каменюка в груди, кирпичина в зуби» [6]².

¹ Рудименти використання маку як засобу ритуального захисту-обмеження фіксується у жіночій магії. Зокрема, під час весілля дружки і свашки пильнували, щоб у бік нареченої «чужі» жінки не кидали порожніх маківок (аналог «пустого» сім'я), що могло викликати безпліддя. Разом із тим, аналогічні дії могла виконувати сама жінка, коли з певних причин не хотіла мати дітей. У такому разі вона опускала у криницю вузлик з маковим зерням (мотив магичного зав'язування) і говорила: «Коли цей мак зійде, тоді я рожу». Результати обряду залежали від часу його виконання. Зокрема, сіяння макового зерна (*sperma*) навколо криниці (*vagina*), яке здійснювалося на «чоловіче» свято Андрія (час ворожіння на дівочу долю), мало спровокувати зворотні процеси – швидке заміжжя і вагітність. Схожого значення набувало варіння на «жіноче» свято Катерини «плідної» каші з маком, «щоб було хлопців, як каші з маком» [7, с. 170-171]. Ритуальне сіяння маку відбувалося вночі при повному місяці (у психології час активації лібідо). Під час виконання обряду дотримувалися цілковитої тиші (аналог темряви), що додатково вказує на його еротичний підтекст.

² Існують відмінності між поняттями «посолити» і «насолити», де перше співвідноситься з буденним, друге – з обрядовим використанням солі. Соління і термообробка їжі визначає її приналежність до світу «культури» і протиставляється несолоній і сирій їжі тварин, тобто світу «природи». Під впливом високих температур, кислот і солей відбувається денатурація білка, що є важливим моментом у процесі перетворення *homo est naturalis* (людини природної) на *homo excultus* (людину культурну). Згодом вживання їжі перетворюється на обряд, оскільки процес насичення стверджує життя і протиставляється голоду / смерті.

Поняття *насолити* пов'язане з фізичними властивостями солі і стосується обрядової сфери. Залежно від контексту набуває дуальних характеристик і використовується як оберег від потойбічного або засіб знищення, утворюючи опозиційну пару «захист-напад». Разом із тим, відмінності між її частинами не є радикальними і, швидше, не конфліктують, а взаємодоповнюють одна одну. Показовими в цьому плані є інші, дуальні за своїм змістом, лімінальні обряди, що окреслюють межі життя (народження) і смерті (поховання). Під час похорон споживання солі суттєво обмежувалось, оскільки це впливало на перехід покійника в стан пращура (сіль гальмує процес розпаду), що могло стати причиною виникнення «живого» мерця. Так, на Чернігівщині у день похорон пекли коржі без солі, в Білорусії на «діди» варили не солоний

Незважаючи на те, що Навський Великдень, з якого починаються Зелені свята, безпосередньо пов'язаний із семантикою потойбічного, він не сприймається як поминки. Зрозумілим є лімінальний контекст четверга, який є першим днем Зелених свят, що пояснює семантику апотропейних дій і обрядових засторог. У традиційній культурі не акцентовано увагу на наступному дні Зеленого тижня – п'ятниці, що трактується асоціативними зв'язками із Страсною П'ятницею. Натомість переддень Клечальної Неділі або Трійці називали *Дідовою суботою*, коли поминали покійників – хрещених, і нехрещених, померлих в «ужитому віці», від хвороби чи нещасного випадку, тобто тих, кого не поминали на «гробки» Великоднього циклу. Очевидною є архаїчна складова Дідової суботи, коли «про всяк випадок» поминали усіх, щоб унебезпечити себе від можливої шкоди, яку могли спричинити мерці. Поминальні жертви нагадували Великодні – варили коливо, пекли пироги і книші (ритуальні аналоги паски), частували калік, жебраків, пригощали дітей і «старих людей».

Провідним лейтмотивом Зелених свят залишається поширений серед населення Східної Європи культ рослинності. Одухотворення природи пояснюється кліматичними умовами території проживання українців³. Зелені свята припадають, як правило, на першу декаду червня – часу найбільшого буяння зелені, росту і цвітіння різноманітних трав, наприклад злакових культур, які були головним продуктом харчування хліборобів. У ХІХ-ХХ ст. залишилися лише окремі фрагменти обрядів вшанування рослинності, що пояснюється впливом церкви. Так, у статутах ХV ст. Гнезненської, Краківської й Познанської дієцезій згадано про заклики духовенства шанувати на Зелені свята християнських святих замість того, щоб піснями, плесканням у долоні й танцями звертатися до язичницьких богів Лади, Ілелі, Ясси, Нія [8]. Форма проведення обрядів є давньою, про що свідчить пам'ятка «Слово на святі світи явлень Господніх», написана Григорієм Богословом близько 329-390 рр. і відомого у перекладі давньоруською мовою у ХІІ ст.: «Ми ж, чада, зречемося їх нечестивих жертв, диявольського служіння, і покладання треб, критського окаянного учителя, Магомета – проклятого сарацинського жерця, і еллінських трапез любові, плескання в бубни, звуків сопілки, танців сатанинських, фрязьких сурм, і гусел, музик. І [є народ?] замара, які біснуються, жертву приносячи матері бісівській, Афродиті богині, Коруні – Коруна ж буде й Антихристова мати» [10, с. 48]. У фольклорних записах ХІХ-ХХ ст. імена згаданих вище Лади і Лелі вже є рудиментами і фіксуються лише як рефрени, що дало підстави окремим

горох, перша ложка якого призначалася для покійників [9, с. 364-365]. Можливе інше пояснення цих обмежень. Оскільки кам'яна сіль у великих кількостях є отруйною (смертельна доза в сто разів перевищує добову норму споживання), а також «виїдає», знищує водянисту тканину тіла, її нехарчове використання сприймається як засіб шкоди. В такому разі соління поминальних страв асоціюється з процесом знищення, тому її вживання обмежували стосовно «своїх» пращурів, але застосовували в якості захисту від «чужих» покійників.

³ Мова йде про полосу помірного клімату.

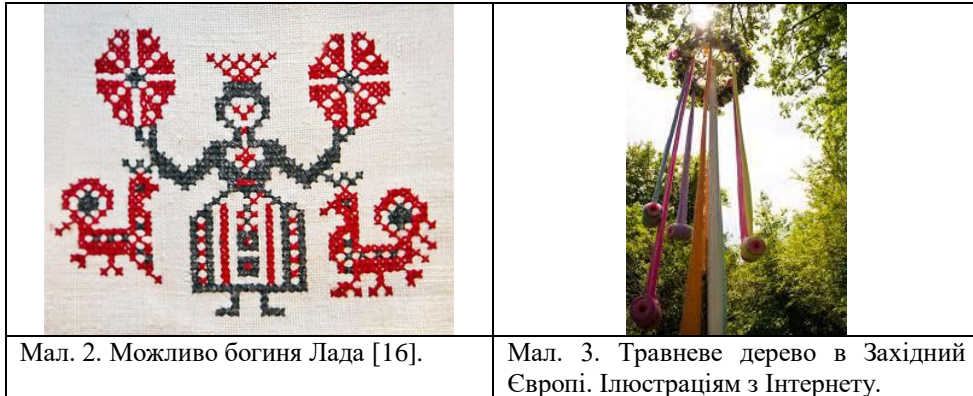
дослідникам сумніватися в їхньому архаїчному походженні. Однак обрядові тексти свідчать про зворотне, оскільки пісенні рефрени з іменами Лади і Лелі створені не лише для римування і поєднання тексту. Швидше за все вони є залишками молитовних звернень до богинь родючості, про які згадував Трирогій Богослов, тому часто зустрічаються в обрядових піснях із ранньої весни до Трійці (тобто стосується періоду природної вегетації). Зокрема, у Загребі на початку ХХ ст. на Зелені свята дівчата ходили гуртами по дворах і співали пісні з рефреном: «Lado, Lado, lero je Lado» [11]. Схожий звичай побутував на Полтавщині і Харківщині⁴. Дівчата вибирали з-поміж себе найстрункішу дівчину – «тополю», прив'язували підняті догори руки до жердини, рясно прикрашали вінками, намистами, стрічками, хустками і водили по селу і полях, де колосилося жито [12. с. 15–23]. Мета обряду схожа на колядування і щедрування. Дівочі ватаги відвідували господи, де виконували обрядові пісні-посвячення з побажанням достатку, приплоду худоби і гарного урожаю, за що отримували солодоші і гроші «на ленти» [13]:

Ми тополю водили,
Мед-горілочку пили,
Ти, тополе, розвивайся,
Вій вітром буйним
Не ламайся,
Житечку вклоняйся [14].

Хоча у текстах пісень водіння тополі імена Лади і Лелі не фіксуються, вони є досить популярними у веснянках. Опосередковано на зв'язки з давніми богинями вказують їхні функціональні властивості. Наприклад, імпровізований «тополі» фіксували підняті догори руки таким чином, що вона нагадувала давню богиню родючості в позі адорації. Аналогічні зображення зустрічаються у традиційній вишивці, де жіночі фігури, ідентифіковані як богині рослинності або Лади (мал. 2). Подібні значення прослідковується в етимології номінативу «лада»: п-сл. lada – «коханий, кохана; дружина, чоловік», пов'язане з ladъ, laditi – «миритися, узгоджувати».

⁴ На Поліссі побутував звичай «водити куста»:

Привели куста
Та й до річечки,
А ти, річечко,
Дай водичечки,
Дай нам дотику
Золотенького
Для Врожаю
Багатенького [15].

Крім водіння «тополі» побутовали інші елементи давніх обрядів, також пов'язані з тотемними віруваннями. Зокрема, посеред центральної площі села або на вигоні ставили зрубане дерево (липу, явір), високу жердину або стовп, прикрашаючи його гіллям, квітами і травами. Навершя стовпа вінчали колесом – символом літнього сонця, яке також прикрашали стрічками і квітами [15]. У такий спосіб створювалася обрядова захищена локація, в межах якої відбувалися вечірні гуляння (передшлюбні знайомства) молоді. Дівчата, прикрасивши себе вінками з трав і квітів (праобраз шлюбного вінця), у супроводі хлопців йшли на берег водойми (луг), де росли верби. У цьому аспекті цікавим видається образ верби, який почасти трансформується, оскільки цього дня береги річок стають лімінальною територією, але зберігає первинну семантику плодючості і достатку. Кожна дівчина завивала гілку дерева, прикрасивши її червоними нитками і клаптиками яскравої матерії. Схожі обряди побутовали у Західній Європі, де встановлювали травневе дерево (мал. 3), яке походить від римського свята Флоралій у ніч на перше травня (вшанування богині рослинності Флори), що пояснює календарну невідповідність досліджуваного свята і природних особливостей країни Західної Європи (у південних країнах свята, схожі на Зелені, починалися раніше). Підтвердженням цьому є українська пісня, яку виконували на Зелені свята, хоча її зміст стосується весни:

Розвивайся, сухий дубе,
Бо на тебе мороз буде! –
– Я морозу не боюся,
Прийде весна – розв'юся! [17]

Завивання верби мало символічне значення, оскільки свідчило про майбутню долю дівчини (аналог заплітання весільної коси). Важливим було зберегти первинну свіжість вінка (опозиція «свіжий-зів'ялий»), розв'язування якого асоціювалося з «розв'язуванням» дівочої долі (розплітання коси). Можливо, що відповідні обряди мали виконувати хлопці, створюючи таким чином майбутні шлюбні пари. На користь цієї гіпотези свідчить ритуальне пригощання один одного стравами, що мали еротичний підтекст (дівчата

приносили пиріжки, хлопці – воду і пиво)⁵. Крім шлюбної семантики вдале розв'язування дівочих вінків свідчило про «вдалу» майбутню долю дівчини, віщувало довгі літа і здоров'я⁶.

Мал. 4. Звичай побратимства у скіфів відображено на золотій бляшці з Кульобської могили.

Центральним днем Зеленого тижня є *Клечальна неділя*⁷ або Трійця. Крім суто релігійного контексту, що зіставляється з християнським святом П'ятидесятниці (День Сходження Святого Духа) і єврейським святом перших плодів Шавуот, Клечальна неділя зберегла багато дохристиянських компонентів. Зокрема до нашого часу зберігся звичай прикрашати (клечати) храми і помешкання гілками дерев (берез, кленів, ясенів) і запашними травами (наприклад лепехою⁸). Крім естетичного значення, важливою була оберегова символіка клечання (ст.-сл. клѣть – «хат(к)а» < клітина – «перехрещені перпендикуляри»), яка стосувалася лімінальних об'єктів – вікон, дверей, сволюку, долівки, воріт. Вважалося, що надійним засобом захисту від потойбічного є запах м'яти, любистку, чебрецю, васильків, ромашки, полину, які могли класти також у домовину померлого з метою регулювання хеморецепції. У зв'язку з цим дим від трав використовували також для лікування від небезпечних хвороб (гіпотетично їх додавали у погребальне вогнище під час кремації). Логіка такого лікування полягає у зміні неприємного запахового фону спричиненого недугою, що мало вплинути на фізичне самопочуття хворого і стимулювати його одужання. Додатковим фактором, який підсилював магичні властивості трав, є їхнє освячення у церкві під час недільного (Троїцького) богослужіння.

Далі буде

⁵ У Шполянському і Городищенському районах Черкащини донедавна побутував цікавий звичай. Після одруження останньої дитини на горищі з глини викладали обрядову інсталяцію у вигляді статевих органів – горизонтального пиріжка і вертикального фалосоподібного виступу.

⁶ Троїцькі ворожіння істотним чином відрізняються від схожих обрядів на Андрія і Катерини, де ворожили за допомогою вогню і води.

⁷ Від клékнуть – «в'янути, зморщуватися, висихати» і разом з ним споріднене з лит. klėkti – «гуснути, застигати», suklėkęs – «загуслий».

⁸ Лепеха є водяною рослиною – місця перебування русалок. Крім того, що лепеха має своєрідний запах, створюючи враження вологи і свіжості, вона є потужним апотропеєм, оскільки маркує територію як «свою» для русалок.